

‘Geworteld in Italiaanse bodem’: de autobiografie van Angelica Balabanoff

BRON: Notiziario, november 2018

Door Roland Fagel

Italië was het tweede vaderland van de Russische revolutionaire Angelica Balabanoff (1869-1965), meteen al vanaf het moment dat ze in 1898 in Rome belandde om aan de Sapienza de colleges marxistische filosofie te gaan volgen van Antonio Labriola. ‘Ik was toen nog nooit in Italië geweest’, schreef in ze in haar onlangs vertaalde autobiografie *Rebel*, ‘en de gedachte om er te gaan wonen, de Italianen te leren kennen én de kans om onder een man met zo’n briljante internationale reputatie te gaan werken, oefenden een onweerstaanbare aantrekkingskracht op me uit.’ Gretig stortte ze zich vanuit haar bescheiden pensionnetje bij de Santa Maria Maggiore op de kunstschatten in kerken en musea: ‘Van deze uitstapjes naar het verleden leerde ik veel meer dan uit de boeken. Maar het verleden was toen voor mij niet meer dan een prelude op de nieuwe beschaving die ik hoopte te helpen vestigen.’ Ze genoot volop van de vrije omgang tussen studenten en professoren – veel vrijer dan in het stijve en formele Berlijn waar ze vandaan kwam – en van de veel grotere vrijheid die vrouwelijke studenten in Rome genoten. Al snel raakte ze bevriend met tal van socialistische kopstukken, behalve Labriola bijvoorbeeld ook Leonida Bissolati: ‘Wie zou toen gedacht hebben dat de jonge vrouw die naast hem liep en zo aandachtig naar hem luisterde, ooit zijn roeyement zou bepleiten uit de partij die hij zelf had opgericht?’ In Rome vond ze haar ware roeping: ze meldde zich aan als propagandiste bij de Italiaanse socialistische partij. Die stuurde haar naar Zwitserland waar ze als tolk en vertaalster de vele jonge Italiaanse vrouwen kon bijstaan die daar werden uitgebuit in de textiel fabrieken, gechaperonneerd door geldbeluste nonnen die opereerden als koppelbazen. Op aandrang van de beheerder van het Volkshuis van Sankt Gallen hield ze haar eerste ‘socialistische propagandaspeech’. Ze verwachtte al na een paar woorden van het podium te worden weggehoond en had daarom het hondje van een kameraad meegenomen: ‘nadat ik mijn goede bedoelingen had laten zien kon ik de zaal verlaten en de hond meenemen voor een lange wandeling’. Het liep anders: ‘na een paar minuten bemerkte ik dat ik vrijuit en spontaan aan het spreken was. Zelfs het herhaaldelijke applaus onder-

brak mijn woordenstroom niet. Ik moet langer dan een uur hebben gesproken en het arme hondje moest het die avond zonder zijn gebruikelijke wandeling stellen.’ Tot haar eigen verbijstering bleek de Oekraïens-Joodse rijkeluisdochter, die naar het buitenland was gevlucht om aan een gedwongen huwelijk te ontkomen – en aan haar sardonische moeder – een geboren redenaar. Pijlsnel maakte ze carrière in de internationale arbeidersbeweging, door haar redenaarstalent, haar tomeloze werklust, haar superieure sociale intelligentie, haar grondige inzicht in de marxistische theorievorming en haar verbluffende talenkennis: ze kon moeiteloos ellenlange toespraken simultaan vertalen in en uit Frans, Duits, Italiaans, Engels en Russisch. En in 1964 stond ze volgens Elsbeth Etty, die het nawoord schreef bij *Rebel*, als 95-jarige in Rome op het podium naast de kersverse president Saragat, om diens toespraak simultaan te vertalen in het Japans. Haar inzet voor de wereldrevolutie voerde haar in 1917 via Zweden naar Rusland, waar Lenin haar benoemde tot eerste secretaris van de Komintern, de Derde Internationale. Het bolsjewistische bewind bleek voor haar vrijwel meteen een desillusie, net als voor haar goede vriend journalist John Reed en haar goede vriendin anarchiste Emma Goldman: ‘Angelica Balabanova kwam naar Petrograd om de Italiaanse delegatie te ontmoeten. Ze leek volslagen veranderd. Ze had gesnakt naar haar Italiaanse kameraden: die zouden haar een ademtocht brengen van haar geliefde Italië, van haar leven en werk in dat land. Hoewel ze Russisch was van geboorte, van opleiding en van revolutionaire traditie, was Angelica geworteld geraakt in de Italiaanse bodem. Ik begreep haar maar al te goed, ik zag hoe vervreemd ze was van dit land, waar een nieuw en stralend leven zou moeten ontspringen aan de harde grond. Zelfs aan zichzelf wilde Angelica niet toegeven dat dit zo lang verhoopte leven een doodgeboren kindje was gebleken. Ik kende haar zo goed dat ik moeiteloos begreep hoe bitter haar verdriet was over het vormeloze wangedrocht dat in Rusland ter wereld was gekomen. Maar nu waren haar geliefde Italianen in aantocht! Die zouden de warmte en de kleuren van Italië met zich meevoeren.’¹⁾

Angelica wilde terug naar Italië. Als prijs voor een uitreisvisum eiste Lenin van haar dat ze een lasterpamflet over

de met haar bevriende Italiaanse socialistenleider Giacinto Menotti Serrati zou schrijven: ‘Mijn toekomst hing af van mijn antwoord en ik probeerde mijn emotie niet te laten zien. “Jij bent degene die dat pamflet moet schrijven, Vladimir Iljitsj”, antwoordde ik. “De positie van Serrati is ook de mijne.” Ik draaide me om en liep de kamer uit.’

Een jaar later mocht ze om gezondheidsredenen toch vertrekken: ze wist een baantje te bemachtigen op de sovjet-ambassade in Stockholm. In de haven van Tallinn vroeg ze in een drogisterij om een middelje tegen zeeziekte. Het advies dat ze kreeg van het winkelmeisje gaf haar leven een onverwachte draai: ‘Probeer te zingen als u op de boot bent.’ Dat deed ze: ‘Toen de storm toenam begon ik gedichten op te zeggen die ik in mijn jonge jaren geleerd had, en speciaal degene die over de zee gingen. Vervolgens vertaalde ik ze in gedachten in verschillende talen. Het ritme van de vertalingen werd me ingegeven door het ritme van de golven. Ik was verbaasd dat ik die verschrikkelijke uren van storm beter had overleefd dan alle andere opvarenden, inclusief de Zweedse bemanning.’ Maanden later besprak ze met een Russische vriend het manuscript van een boek over Leopardi dat ze aan het schrijven was. Op het omslag van de map had ze toevallig wat van die vertalingen gekrabbeld. “Wie heeft dit vertaald?” vroeg hij al lezende. “Vertaald? Wat bedoel je?” “Deze strofes. Dit is Lermontov! Een perfecte vertaling van Lermontov. Wie heeft dat gedaan?” Ik was hogelijk verbaasd. Muziek en poëzie hadden me altijd de hoogste vorm van menselijke expressie toegeschreven, maar ik had er nooit van gedroomd dat ik zelf in staat zou zijn om iets op deze gebieden te presteren. Mijn moeder en gouvernantes hadden iedere mogelijke gave die ik voor muziek zou kunnen hebben bij voorbaat de nek omgedraaid door hun ontmoedigende pedagogische benadering [...] De stimulerende woorden van mijn bezoeker waren een openbaring voor me. Ik begon met het grootste gemak in verschillende talen poëzie te schrijven. Het leek alsof ik overspoeld en meegesleurd werd door een stroom van ritme.’ In 1943 zou Balabanoff in New York inderdaad een dichtbundel met gedichten in vijf verschillende talen publiceren: *Tears*.

Na haar vertrek uit de Sovjet-Unie wilde Balabanoff een heel nieuw leven opbouwen. Maar welk land wilde in de roerige nasleep van de Eerste Wereldoorlog een levensgevaarlijke beroepsrevolutionair als Balabanoff binnenlaten? Hoe kon ze bewijzen dat ze geen bolsjewistische spion of illegale agitator was? Een visum voor Italië bleek

uitgesloten. Via kameraden in Triëst kon ze in Oostenrijk terecht. In Wenen, waar de socialistische beweging na de val van het keizerrijk hoog in aanzien stond, vestigde ze zich als taaldocente: ‘als onbekende arbeidster onder een miljoen andere arbeiders’. Onderduiken in de anonieme massa ging haar echter niet goed af. Al een paar jaar later werkte ze in Parijs als hoofdredacteur van de Italiaanse socialistische partijkrant *Avanti!*, want veel antifascistische ballingen waren inmiddels in Frankrijk beland: ‘Eens te meer leek ik op een Italiaans “eiland” te leven.’ In 1938 week ze uit naar de Verenigde Staten, waar ze *My Life as a Rebel* publiceerde. Een eerdere versie was al in 1927 verschenen in het Duits. Voor Balabanoff zelf draaide haar leven om haar werk en natuurlijk is het fascinerend om een ooggetuigenverslag te lezen van een vrouw die decennia aan de top van de internationale arbeidersbeweging stond en alle beroemde hoofdrolspelers persoonlijk kende. Veel intrigerender is echter het weinige dat ze prijsgeeft over haar persoonlijke leven. Juist door de strenge dosering wekt ze nieuwsgierigheid. Waar de anarchiste Emma Goldman in *Mijn leven* breed uitpakt over haar liefdeleven, zwijgt Balabanoff in alle talen over eventuele intieme betrekkingen met het illustere rijtje minnaars dat haar wordt toegedicht: Mussolini, Lenin, Trotski, Stalin... Volgens de recente biografie van Maria Lafont, *The Strange Comrade Balabanoff* (2016) onderhield Angelica echter wel degelijk meer dan tien jaar een seksuele relatie met de vijftien jaar jongere Benito, in de tijd dat ze samen in Milaan de redactie van de partijkrant *Avanti!* voerden. Zelf schrijft ze vooral over zijn verraad aan de pacifistische arbeidersbeweging door de Italiaanse deelname aan de Eerste Wereldoorlog te bepleiten. Dat stak haar. Dat was verraad met een hoofdletter. Zoals het vooral ook de gangstermethoden en de ‘jezuïetenmoraal’ van partijtjagers als Zinovjev waren die haar van het bolsjewisme vervreemdden. Ze vereenzelvigde zich volledig met de beweging, maar koos op cruciale momenten haar eigen lijn: ‘als ik onder de druk was bezweken, dan had mijn leven er heel anders uitgezien, maar dan zou ik de grootste voldoening in mijn leven hebben gemist: de wetenschap dat ik sterk genoeg ben geweest om tegen de stroom in te zwemmen.’ Elke bladzijde van haar autobiografie straalt die enorme levensdrift uit.

Rebel is een boek dat, zoals biografe Lafont het omschrijft, je voortdurend prikkelt tot pogingen tussen de regels te lezen, om zelf te ontdekken en aan te voelen of ze iets opsmukt of verheimelijkt. Een boek om te lezen met een zielkundige seismograaf in het achterhoofd. En wie heel

erg nieuwsgierig wordt kan op het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam nog tweehalve meter archief van haar raadplegen, een heerlijke uitdaging voor nog hele generaties studenten Italianistiek, vrouwenstudies en geschiedenis, want ook de biografie is er nauwelijks aan toe gekomen, zoals ze eerlijk opbiecht: die had haar handen vol aan de rapporten van de Franse, Zwitserse, Italiaanse en Amerikaanse politie- en inlichtingendiensten, want het volgen van Balabanoff heeft tientallen ambtenaren uit vele landen een levenslange broodwinning geboden. Ook toen ze in 1947 eindelijk weer kon terugkeren naar Italië, werd ze permanent geschaduwd door de FBI. Ze bleef tot haar dood op 96-jarige leeftijd actief voor de Partito Socialista Democratico Italiano van Giuseppe Saragat, de meest anti-communistische socialistische partij die in Italië voorhanden was. Ook na de Tweede Wereldoorlog correspondeerde ze nog met bekende auteurs als Erich Fromm en Arthur Koestler – en niet te vergeten Henriëtte Roland Holst, die ze kende uit de pacifistische Zimmerwaldbeweging in Zwitserland tijdens de Eerste Wereldoorlog. In 1959, op bijna negentigjarige leeftijd, publiceerde ze nog een boek over haar ervaringen met Lenin. We mogen uitgeverij Schokland dankbaar zijn voor deze schitterende editie van *Rebel* – de reeks Kritische klassieken behoort tot de mooiste boeken die op dit moment in het Nederlandse taalgebied worden uitgegeven – al mag niet onvermeld blijven dat de vertaling hier en daar wat onbeholpen is en de eindredactie onmiskenbaar sporen van haastwerk vertoont. Maar wie weet dat achter uitgever, vormgever, vertaler, persklaarmaker, corrector en registermaker één en dezelfde persoon schuilgaat, is geneigd deze pekelzonden met enige mildheid te bezien en Nils Buis vooral erkentelijk te zijn voor zijn onverdroten literair-historische ontginningsarbeid.

- 1) Emma Goldman, *My disillusionment in Russia*, New York: Doubleday, Page & Co., 1923